

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ КОНЦЕПТІВ

У статті розглядаються особливості лексикографічної репрезентації базових концептів позитивних емоцій в англійській, українській та новогрецькій мовах. Встановлено основні мовні засоби опису позитивних емоційних концептів у тлумачних словниках, визначено специфіку репрезентації концептів позитивних емоцій у англійській, новогрецькій та українській лінгвокультурах. Приділяється увага опису спільних та відмінних рис у способах тлумачення емоційних концептів у словникових дефініціях.

Сарбаш Е. С. Национально-культурная специфика лексикографической репрезентации эмоциональных концептов. В статье рассматриваются особенности лексикографической репрезентации концептов положительных эмоций в английском, украинском и новогреческом языках. Установлены основные языковые средства описания эмоциональных концептов в толковых словарях. Уделяется внимание описанию сходных и отличительных черт в способах толкования номинаций положительных эмоций в словарных дефинициях.

Sarbash O. S. National and Cultural Peculiarities of Lexicographic Representation of Emotion Concepts. The paper deals with the research of the means of lexicographic representation of basic positive emotion concepts in English, Ukrainian and Modern Greek. Main linguistic means of emotional concepts lexicographic description in monolingual dictionaries are studied and their similar and specific features in the three languages are analyzed.

1. Вступні зауваження. Робота присвячена розгляду особливостей лексикографічної репрезентації базових концептів позитивних емоцій в англійській, українській та новогрецькій мовах та є виконаною у руслі актуальних напрямів сучасного мовознавства – лінгвоконцептології, лінгвокультурології, емотіології.

Актуальність роботи зумовлюється необхідністю поглибленого вивчення способів концептуалізації емоцій в національних картинах світу, оскільки емоційні концепти, як складові національних менталітетів, є важливим джерелом пізнання внутрішнього світу людини тієї чи іншої національної належності.

Об'єктом дослідження у роботі виступають позитивні емоційні концепти як складові емоційної концептосфери людини. **Предметом** вивчення постають особливості їх лексикографічної репрезентації у тлумачних словниках англійської, новогрецької та української мов.

Метою дослідження є визначення специфіки лексикографічної репрезентації номінацій концептів позитивних емоцій в тлумачних словниках англійської, новогрецької та української мов. **Завданнями** роботи є встановити основні мовні засоби опису позитивних емоційних концептів у тлумачних словниках, визначити специфіку репрезентації концептів позитивних емоцій у англійській, новогрецькій та українській лінгвокультурах, виявити спільні та відмінні риси у способах тлумачення емоційних концептів у словникових статтях.

Матеріалом дослідження слугували дефініції номінацій позитивних емоційних концептів, дібрані із авторитетних лексикографічних джерел досліджуваних мов.

Емоції є однією із найбільш важливих сторін життя людини. Вони організують, стимулюють та спрямовують її діяльність, це форма відображення, пізнання та оцінки об'єктивного світу. Емоції є складовою емоційної картини світу, тобто певного світогляду, сформованого емоційною сферою свідомості, що відображає аксіологічні пріоритети в національній картині світу.

Картина світу людських емоцій вміщує основні емоції, що закріплюються у мовних знаках, проте словник емоцій у різних мовах не збігається, вони мають національну специфіку, оскільки відображення емоцій у мові є своєрідним. У лінгвістичних дослідженнях номінації емоцій трактуються як специфічна область лінгвістичних досліджень лексичного складу мови, що відкриває доступ до емоційних концептів, що за ними стоять. Емоційні концепти є надзвичайно складними для тлумачення, оскільки лексику абстрактного характеру важко експлікувати на рівні метамови, адже вона часто позначає нечіткі множинності [Красавський, с. 173]. Будь-який концепт, що існує у свідомості людини, являє собою сукупність знань про відповідний феномен дійсності та сумує досвід мовної спільноти в освоєнні цієї ділянки світу. У культурологічному аналізі концептів учені визнають важливість та необхідність використання лексикографічного матеріалу, зокрема тлумачних словників, що є об'єктивним джерелом для лінгвокультурологічного опису та надають можливість встановити цінності духовної культури, закріплені мовою. [Карасик 2002; Красавський 2001;

Леонтьєв 2000: 27-32; Попова, Стернін 2001 Слишкін 1996 та ін.].

Аналіз способів лексикографічного опису номінацій емоційних концептів, дозволить встановити понятійну складову емоційних концептів та визначити специфіку їх репрезентації у свідомості різних етносів.

2. Словникове тлумачення як спосіб розкриття емотивного значення слова. Словники як кінцева мета і результат лексикографічної діяльності посідають особливе місце в лінгвістичній науці, з одного боку, фіксуючи основні здобутки теорії, а з іншого, – систематизовано подаючи різноманітні дані про одиниці мови для широкого загалу користувачів та для розв’язання нових наукових завдань [Широков 2004, с. 63]. Нерозривний зв’язок семантики та лексикографії, що має взаємообумовлений та взаємозбагачувальний характер, завжди усвідомлювався науковцями. Цей зв’язок виявляється зокрема в тому, що будь-яке дослідження мови починається зі звернення до наявних словників різних типів, для встановлення чинного стану речей [Касерас 1958]. Лексикографічні тлумачення, з одного боку, ґрунтуються на теоретичних досягненнях семантики, з іншого – сприяють подальшому її розвитку, лексикографія подає у розпорядження семантики результати вивчення великих матеріалів, відображає усю картину, охоплюючи весь словниковий склад загалом.

Широко визнаним є твердження про розгортання тлумачним словником картини світу. Занурюючись у світ слів, читач відкриває для себе живу картину суспільних відносин, побуту, національних знань і вмінь, уявлень про навколишній світ, закріплених у народі соціальних оцінок та кваліфікацій [Шведова 1988]. „Картина світу постає не просто як „все, що іменується”, а як „все співвідносне, пов’язане між собою і залежне одне від іншого”. [Широков 2004, с. 71]. Тому лексикографія набуває рис універсального інструмента й обов’язкового компонента будь-якої ділянки лінгвістичної теорії з урахуванням специфіки відзначеної ділянки

Будь-який концепт, що існує у свідомості людини, являє собою сукупність знань про відповідний феномен дійсності та сумує досвід мовної спільноти в освоєнні цієї ділянки світу. Тому тлумачення ментальних феноменів значною мірою залежить від знань про денотат. Лексику абстрактного характеру надзвичайно складно експлікувати на рівні метамови, оскільки вона часто позначає нечіткі множинності [Красавський 2001, с. 173]. Якщо зміст поняття не має чітко окреслених меж, то і семантика відповідного знака є надзвичайно розмитою, дифузною.

Тлумачення номінантів емоційних концептів має особливе значення, оскільки за допомогою цих одиниць здійснюється структурування ментального простору у свідомості, а інші одиниці концепту визначаються головним чином через їхнє відношення до номінантів: англ. *enjoy* ‘зазнавати втіхи’ – *to get pleasure from sth* ‘отримувати задоволення від чогось’, *happy* ‘щасливий’ – *feeling or showing pleasure* ‘такий, що відчуває або виражає задоволення’ [LDCE]; новогр. *ευφραίνω* ‘радувати’ – *προζενώ έντονη ευχαρίστηση* ‘викликати велике задоволення’, *ευφραντικός* – *пов προκαλεί ευφροσύνη* ‘такий, що викликає радість’ [МЕА]; укр. *радісний* – *сповнений радості, радіти* – *відчувати радість* [ВТСУМ].

3. Типологія словникових дефініцій. Аналіз словникових тлумачень номінацій концептів позитивних емоцій дозволив виділити такі типи словникових дефініцій: описові дефініції, що будуються за родо-видовим принципом; релятивні (синонімічні), які подають у визначенні лексичної одиниці її синоніми, дериваційні (відправні) дефініції, які містять покликання на інші словникові статті.

Частотність використання кожного з цих типів дефініцій при тлумачення номінативно-емотивної лексики в тлумачних словниках досліджуваних мова наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Типи дефініцій номінативно-емотивної лексики в тлумачних словниках

№	Тип дефініції	Частотність використання, %		
		англ.	новогр.	укр.
1.	Описовий	15	12	5
2.	Релятивний	65	73	54
3.	Дериваційний	20	15	41
Всього:		100	100	100

Як свідчать дані таблиці, в англійській мові найпродуктивнішим виявився релятивний тип дефініцій, на другому місці – дериваційний тип. Описовий тип дефініцій є периферійним. Новогрецька мова демонструє аналогічну тенденцію. Щодо даних українських словників, у них приблизно однаковою мірою використовують два типи дефініцій – релятивний та дериваційний, тоді як описовий тип складає лише 5 %, що значно менше, ніж в англійській та новогрецькій мовах.

Проаналізувавши кількісні дані, можна сказати, що в трьох досліджуваних мовах найпродуктивнішими при описі емотивної лексики виявилися дефініції релятивного типу (65 % в англійській мові, 73 % в новогрецькій та 54 % в українській), а найменш продуктивними – дефініції описового типу (відповідно 15 %, 20 % та 5 %).

Серед вказаних типів дефініцій найбільш повним є описовий спосіб, який відображає родову ієрархію лексичних одиниць, водночас він виступає найменш економічним, оскільки вимагає детальнішої конкретизації за допомогою диференційних сем. Дефініції такого типу виявилися найменш продуктивними в усіх мовах, але найменш представлені вони в українській мові (5 %). Дериваційний спосіб тлумачення, що виявився більш характерним для україномовної лексикографії (41% порівняно із 20% в англійській мові та 15% в новогрецькій), є найменш інформативним, але більш економічним. Релятивний спосіб тлумачення поєднує повноту опису із економічністю подання інформації, саме тому він виявився найбільш продуктивним в усіх трьох досліджуваних мовах. При аналізі співвідношення типів дефініцій, наявних у словниках, можна простежити певний зв'язок зі структурою мови. Для української мови характерні випадки наявності кількох однокорінних одиниць із однаковим значенням, утворених за допомогою різних суфіксів, (наприклад, *наснага*, *наснаженість*, *наснаження*), що зумовлює широке використання дериваційного способу тлумачення, менш характерного для англійської та новогрецької мов.

3.1. Описова дефініція. Такий спосіб побудови тлумачення визначає значення слова за допомогою вказівки на явище реальної дійсності, що зводиться до визначення родового поняття та набору диференційних ознак, тобто відносить лексичну одиницю до емоційної сфери, та наводить розгорнутий опис перебігу почуття або умов його виникнення. Дефініції, що утворюють цей тип, складаються із двох частин, перша з яких репрезентована номінативною вказівкою на ширший клас предметів, до яких відноситься витлумачувана одиниця, а друга описово вказує на ті семантичні ознаки, що відрізняють її від інших подібних. Використання цього лексикографічного способу тлумачення фрагментів емоційної картини світу з погляду логіки є абсолютно обґрунтованим: відношення менш об'ємних ментальних утворень подається через більш об'ємні ментальні утворення (відношення гіпонімії та гіперонімії) [Красавський 2001, с. 183].

Родове поняття в семному описі дорівнює родовій семі, або гіперсемі, яка виражена в тексті дефініції словом-ідентифікатором. Диференційні ознаки позначають особливості описуваних явищ, і в семному описі представлені видовими семами (гіпосемами), що в тексті дефініції виражені конкретизаторами.

Описові тлумачення в чистому вигляді зустрічаються не часто та містять родову сему, що відносить поняття до емоційної сфери, та розгорнутий опис перебігу почуття або умов його виникнення:

англ. *pleasure* ‘задоволення’ – *the condition or sensation induced by the experience or anticipation of what is felt or viewed as good or desirable* ‘стан або відчуття, викликане переживанням або передчуттям чогось, що розглядається як добре чи бажане’ [SOD];

новогр. *χαρά* ‘радість’ – *δυνατό, ευχάριστο αίσθημα που το δημιουργεί η ικανοποίηση επιθυμιών, στόχων ή η προσδοκία για την ικανοποίηση τους* ‘сильне, позитивне почуття, що викликане реалізацією бажань, цілей або сподіванням на їх реалізацію’ [AKN].

Функцію ідентифікаційних сем виконують такі метамовні елементи:

англ. *state* ‘стан’, *feeling* ‘почуття’, *emotion* ‘емоція’;

укр. *стан*, *почуття*, *відчуття*; новогр. *αίσθημα* ‘почуття’, *συναίσθημα* ‘відчуття’, *διάθεση* ‘настрій’, *κατάσταση* ‘стан’

Диференційні ознаки витлумачуваних описовим способом одиниць експлікуються за допомогою конкретизаційних сем, які отримують реалізацію в дефініції у вигляді певних метамовних елементів. Наприклад:

причина емоції: англ. *induced by, caused by, that comes from*; новогр. *που δημιουργείται από, που προκαλεί; που προϋφεί, που κυριαρχείται από*; викликаний; укр. що ґрунтується на, з приводу;

позитивний характер переживання: англ. *pleasant; happy; proud; excited*; новогр. *καλός, χαρούμενος, ευχάριστος, θετικός*; укр. *позитивний, доброзичливий, прихильний*

інтенсивність почуття англ. *strong, intense, supreme, great, extreme, complete*;

новогр. *έντονος, ιδιαίτερος, δυνατός, μεγάλος*; великий; укр. *надзвичайний; посилений; непереборний, сильний, нестримний*.

Як свідчать наведені приклади, в лексикографічній практиці в кожній із досліджуваних мов використовується досить широкий арсенал метамовних елементів для експлікації диференційних сем

в описовій дефініції. Метамова описової дефініції не містить штучно створених елементів, а складається із одиниць природної мови, що відповідає вимогам зрозумілості та доступності тлумачення.

Частіше описова дефініція доповнюється релятивною семою, тобто вказівкою на синонімічне відношення до іншої одиниці, що виконує роль конкретизаційної семи характеру почуття:

укр. *пристрасть* – *сильне, нестримне почуття кохання, в якому велику роль відіграє фізичний потяг* [ВТСУМ].

У такому разі тлумачення включає родовидове визначення, сутність якого полягає у принципі гіпо-гіперонімічної організації лексичної мовної системи. У логічній ієрархії сем категорії роду відповідає лінгвістичний еквівалент - термін „гіперонім”, а категорії виду – термін „гіпонім”.

3.2. Релятивна (синонімічна) дефініція. Подібний спосіб побудови тлумачення розкриває значення слова через тотожні, близькі за значенням одиниці, а також містить семи, що уточнюють семантичні ознаки, необхідні для ідентифікації конкретної емоції. У дефініціях такого типу відсутня ідентифікаційна сема, що вказує на належність слова до емоційних явищ. Її відсутність компенсується вказівкою на синонімічну одиницю. Отже, роль семантичної метамови для визначення однієї номінації емоції отримують інші, частіше базові номінанти – слова з ширшим значенням, ніж визначувані, оскільки базовий номінант емоції є гіперонімом щодо небазового.

Синонімічна дефініція в чистому вигляді являє собою наведення однієї, або перерахування кількох синонімічних одиниць:

англ. *devotion* ‘відданність’ - *great love, admiration, or loyalty* ‘велика любов, захоплення, вірність’ [OALD];

укр. *незатямарений* – 2. *безтурботний* [ВТС];

новогр. *τέρψη* ‘задоволення’ – *ευχαρίστηση* ‘задоволення’ [МЕЛ].

Тлумачення за допомогою наведення одного синоніма використовується переважно в тих випадках, коли пояснювана одиниця, відрізняється від пояснювальної стилістичним забарвленням, часом або територією вживання, а також якщо пояснюється метафоричне значення одиниці. У такому разі дефініція містить відповідну ремарку (стилістичну, хронологічну або територіальну): укр. *заханувати* – 3. *перен. захоплювати* [ВТС].

Проблемою побудови синонімічних дефініцій є те, що для точного тлумачення необхідно знайти слово, яке б збігалось за об’ємом із дефінованим синонімом та містило б усю необхідну для розкриття значення інформацію. Оскільки в переважній більшості випадків пояснюючі та пояснювальні одиниці не є цілком тотожними за об’ємом та змістом, використовуються синонімічні ряди, що складаються з двох, трьох або більше синонімів:

англ. *delectation* ‘насолада’ – (*formal or humorous*) *enjoyment or entertainment* ‘(формальне або жартівливе) насолода або розвага’ [OALD]; *ravishment* ‘захват’ – 3. *transport, rapture, ecstasy* ‘захоплення, екстаз’ [SOED]; *rejoicing* ‘веселощі’ – *happiness, joy, celebration* ‘щастя, радість, святкування’ [OALD];

укр. *розрада* – *розм. втіха, розвага; рай* – 2. *перен. //насолада, блаженство, щастя* [ВТСУМ];

новогр. *εὐμένεια* ‘прихильність’ – *εὐνοία, συμπάθεια* ‘добррозичливість, симпатія’ [МЕЛ]; *γλύκα* ‘насолада’ – (метаф.) *ἀλόλαση, ευχαρίστηση, ηδονή* ‘насолада, задоволення’ [МЕЛ].

Це, з одного боку, розширює можливості синонімічних дефініцій та компенсує неточності, а з іншого, збільшує ймовірність потрапити в замкнене коло визначень.

Крім покликання на синонімічну одиницю, релятивна дефініція містить також інші конкретизаційні семи, що необхідні для ідентифікації визначуваної емоції:

новогр. *στορυή* ‘ніжність’ – *αγνή και τρυφερή αγάπη, αφοσίωση* ‘цнотлива, ніжна любов, прихильність’ [ЛКН];

укр. *потяг* – *посилена непереборна схильність до кого-небудь* [ВТСУМ].

Такими конкретизаційними семима, які представлені в словниковій дефініції певними метамовними компонентами, є:

○ **інтенсивність емоції:** висока – англ. *great, strong, intense, extreme*; новогр. *έντονος, ιδιαίτερος, δυνατός*; укр. *великий, надзвичайний, посиленний*; низька – англ. *light, faint*; надмірна – англ. *excessive, too strong*; новогр. *ακραίος, υπερβολικός*; укр. *крайній, надмірний*

○ **причина емоції:** англ. *caused by ..., because of ... , when ...*; новогр. *που δημιουργείται από...; που προκαλεί...; που προξενεί...; που κυριαρχείται από ...* укр. *викликаний ...; що ґрунтується на ...; з приводу ...*

...

○ **характер переживання:** англ. *inner*; новогр. *ψυχικός, πνευματικός*

○ *тривалість емоції*: англ. *short, brief*; новогр. *διάρκως*

○ *зовнішній вияв емоції*: англ. *accompanied by ..., marked by ...*; укр. *що супроводжується ...*

○ *змішаність почуттів*: англ. *mixed with ...*

3.3. Дериваційна дефініція. Цей спосіб тлумачення є характерним для похідних слів. При такому способі лексична одиниця визначається за допомогою слова, від якого вона утворена. При цьому дефініція може містити одну з категорійних сем, наприклад, стану:

англ. *happiness* ‘щастя’ – *the feeling of being happy* ‘почування щасливим’ [OALD];

укр. *веселість* – *властивість і стан за знач. веселий* [ВТСУМ];

новогр. *ελκυστικότητα* ‘привабливість’ – *η ιδιότητα του ελκυστικού* ‘якість привабливого’ [NEA].

В інших випадках дефініція являє собою зазначення частини мови визначуваного слова із покликанням на іншу статтю словника:

англ. *fondness* ‘ніжність’ – *noun (~ for smb)* [OALD];

укр. *шанобливість* – *Абстр. ім. до шанобливий* [ВТСУМ];

новогр. *αναγάλαση* ‘радість’ – *ουσ. βλ. αναγάλλια* [MEA].

У словниках новогрецької та української мови в такий спосіб фіксуються також пестливі форми лексичних одиниць, що позначено відповідною кою: укр. *щастячко* – *пестл. до щастя* [ВТСУМ].

Частотність використання дериваційних дефініцій в українській мові є найбільшою (41% від усіх одиниць). Найменше ця тенденція характерна для словників новогрецької мови (5%).

4. Висновки. Проаналізувавши типи дефініцій та моделі їхньої реалізації, можна сказати, що використання певних типів дефініцій для тлумачення емотивної лексики визначається структурою мови, а саме ступенем її аналітичності, в той час як використання моделей у межах типу диктується скоріш лексикографічною традицією.

Сучасні словники реалізують дві протилежні тенденції: з одного боку, прагнення до точнішого, повнішого, деталізованого опису емоційних станів, що дозволяє користувачеві швидко та легко ідентифікувати пояснювану одиницю, з іншого, це дотримання вимоги економічності, раціонального використання словникового простору. Ці тенденції виявляються у способах організації словникової статті. Описовий спосіб тлумачення реалізує тенденцію повноти опису. Словникові статті, побудовані за допомогою цього способу, відображають ієрархічну структуру організації досліджуваного фрагмента мовної картини світу. Дериваційний спосіб дефінування реалізує тенденцію економічності та дозволяє уникнути небажаних повторів. Синонімічний спосіб тлумачення, а також комбіноване використання описового та синонімічного способів дозволяє зрівноважити обидві тенденції. Синонімічний спосіб побудови лексикографічної дефініції виявився найпродуктивнішим у всіх трьох аналізованих мовах. В англійській та новогрецькій мовах другим за частотою використання є описовий спосіб, в українській – дериваційний.

Подальшою перспективою дослідження емоційних концептів може стати вивчення лексикографічної інтерпретації асоціативного та образного складників позитивних емоційних концептів.

Література

- Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И.Карасик – Волгоград, Перемена, 2002. – 475 с.
 Касарес Х. Введение в современную лексикографию / Х. Касарес. – М.: Изд-во иностранной лит., 1958. – 116 с. *Красавский Н.А.* Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах [Монография] / Н. А. Красавский. - Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с. *Мягова, Е.Ю.* Эмоционально-чувственный компонент значения слова / Е.Ю. Мягова. – Курск: Изд-во Курск, гос. пед. ун-та, 2000. – 112 с. *Попова, З.Д., Стернин И.А.* Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д.Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, изд-во ВГУ, 2001. – 191 с. *Слышкин Г.Г.* Концепт чести в американской и русской культурах (на материале толковых словарей) / Г.Г.Слышкин // Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр. – Волгоград - Архангельск: Перемена, 1996. – С. 54-60. *Шведова Н.Ю.* Лексическая система и ее отражение в толковом словаре / Н.Ю. Шведова // Русистика сегодня: Система и ее функционирование. – М.: Наука, 1988. – С. 152–166. *Широков В.А.* Феноменология лексикографических систем / В.А. Широков. – К.: Наукова думка., 2004. – 265 с.

Лексикографічні джерела

- [ВТСУМ] – *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2002. – 1440 с. [СУМ] – *Словник української мови: У 11 т.* / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні / К.: Наукова думка, 1970-1980. [ТССУМ] – *Тлумачний словник сучасної української мови* / Укл. Л.П. Коврига, Т.В. Ковальова, В.Д. Пономаренко / За ред. В.С. Калашника. – Харків: Белнар-книга, 2005. – 800 с. [LDCE] – *Longman Dictionary of Contemporary English*. – Pearson ESL, 2006. – 1949 p. [OALD] – *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. – 5th edition. – Oxford University Press, 1995. – 1428 p. [SOED] – *The Shorter Oxford Dictionary in Historical Principles*. – 5th edition. – Oxford University Press, 1993. – V. I-II. – 3828 p. [AKN] – *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. – 3^η ανατύπωση. – Θεσσαλονίκη: Αριστοτελείο Παιδείστῆριο Θεσσαλονίκης, 2002.- 1532 σ. [MEA] – *MEIZON Ελληνικό Λεξικό*. – Τεγόπουλος Φυτράκης. – 2002. – 1463 σ. [MEA] [NEA] – *Νέο Ελληνικό Λεξικό της Σύγχρονης Δημοτικής Γλώσσας* / Ε. Κρουαράς – Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών – 2002. – 1587σ.